

Nusret Kujraković

**ODNOS BOŠNJAKA PREMA DRŽAVNOM
ŠKOLSKOM SISTEMU BOSNE I HERCEGOVINE
IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA**

**THE ATTITUDE OF BOSNIACS TOWARDS STATE
SCHOOL SYSTEM OF BOSNIA AND HERZEGOVINA
BETWEEN THE TWO WORLD WARS**

Sažetak

Ovaj rad bavi se pitanjem odnosa Bošnjaka prema državnom školskom sistemu Bosne i Hercegovine između dva svjetska rata. Istražena su sociološka obilježja bosanskohercegovačkog društva i Kraljevine Jugoslavije u čijem je sastavu bila Bosna i Hercegovina u periodu između dva svjetska rata (1918-1941). U Kraljevini Jugoslaviji Bošnjaci su bili građani drugog reda. Razbijena je teritorijalna cjelovitost Bosne, a nad Bošnjacima je počinjen ekonomski genocid putem nepravedne agrarne reforme. Nova država postaje okvir za realizaciju velikosrpske hegemonije. Bošnjaci su nacionalno negirani i smatrani vjerskom skupinom, kulturno omalovažavani i odstranjeni iz upravnog državnog administrativnog aparata, iz sudstva, finansija, željeznica, vojske, policije, privrede itd. Kraljevina je vodila neravnopravnu školsku politiku. Kraljevina je iskoristila prirodne resurse i bogatstvo BiH za razvoj drugih dijelova zemlje. Najnerazvijenije i najzapostavljenije su bile bosanske banovine!

Ovakva pozicija Bošnjaka određuje njihov odnos prema državi i njenom školskom sistemu. Svaki objektivan znanstvenik, pri istraživanju i ocjenjivanju ovog razdoblja, ovo mora uzeti u obzir i na tome zasnivati svoju interpretaciju i znanstvene zaključke.

Lažna je i neznanstvena teza da Bošnjaci ne cijene škole i obrazovanje. Centralna državna vlast je, kroz školski sistem, promovirala srpski hegemonizam, pravoslavlje i svetosavsku tradiciju. To su osnovni razlozi

negativnog odnosa Bošnjaka prema takvim školama. Zvanični podaci o pismenosti Bošnjaka u tom razdoblju trebaju se uzeti sa rezervom, jer država nije priznavala pismo arabicu koju je poznao dobar broj Bošnjaka.

Odnos Bošnjaka prema državnim školama postupno se mijenjao zahvaljujući uklanjanju štetnih rješenja po Bošnjake.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina/Kraljevina Jugoslavija, Bošnjaci, država, odnosi, školski sistem, školovanje, obrazovanje*

Summary

This article deals with the issue of Bosniak attitude towards the state school system of Bosnia and Herzegovina between the two world wars. It investigates the sociological characteristics of B&H and the Kingdom of Yugoslavia of which Bosnia and Herzegovina was a part in the period between the two world wars (1918-1941). In the Kingdom of Yugoslavia, Bosniaks were second-class citizens. The territorial integrity of Bosnia was broken and economic genocide was committed against Bosniaks by the unjustified agrarian reform. The new state became the framework for the implementation of Greater Serbian hegemony. Bosniak nationality and culture were denied. They were considered a religious group and removed from the state administrative apparatus, the judiciary, financial sector, railways, military, police, economy, etc. The Kingdom pursued an unfair school policy. The Kingdom used the natural resources and wealth of B&H to develop other parts of the country. Territorial parts of B&H (so-called banovine) were the most underdeveloped.

This position of Bosniaks in the new state determined their relationship to the state and its school system. Any objective scientist, researching and evaluating this period, must take this fact into account. His/her interpretation and scientific conclusions must be based on the above mentioned fact.

That Bosniaks do not appreciate schools and education is a false and unscientific thesis. The central government authority promoted Serbian hegemony, Orthodoxy and Serbian tradition through the school system.

These are the basic reasons for the Bosniak negative relationship to such kind of schools. Official data on Bosniak literacy in this period should be taken with a grain of salt, because the state did not recognize

the so-called Arabica alphabet, which was known by a good number of Bosniaks. Their relationship to state schools was gradually changing as a result of the removal of these harmful solutions for the interests of Bosniaks.

Key words: *Bosnia and Herzegovina / Kingdom of Yugoslavia, Bosniaks, state, relations, school system, schooling, education*

Uvod

Sa sociološkog gledišta, društveni život Kraljevine Jugoslavije, u čijem je sastavu bila i Bosna i Hercegovina, od nastanka 1. decembra 1918. godine pa do raspada 1941. godine obilježava socijalna slojevitost društva, nacionalna i vjerska podijeljenost, ekonomska nerazvijenost i društvena nestabilnost, nespোরазumi oko unutrašnjeg uređenja države, zategnuti međunacionalni odnosi, teške kulturno-prosvjetne prilike i velika nepismenost stanovništva, pravni partikularizam, nestabilne političke prilike, neravnomjerna razvojna ekonomska i neravnopravna školska politika, zaoštavanje nacionalnog pitanja i jačanje separatističkih i hegemonističkih hrvatskih i srpskih nacionalnih ideja, težak život radnika i seljaka, zaostalost i nerazvijenost sela itd. Kraljevina je spadala u red najnerazvijenijih evropskih država. Zemlja je bila izrazito agrarna sa nerazvijenom poljoprivredom i industrijom.

Bosna i Hercegovina, kao dio Kraljevine SHS/Jugoslavije, dijelila je identična sociološka obilježja koja se u Bosni i Hercegovini pojavljuju u zaoštrenijoj formi s obzirom na njezin položaj u Kraljevini i ukupni socijalni, ekonomski i kulturni stupanj razvitka.¹

Nastanak Kraljevine SHS/Jugoslavije „za Bošnjake je bio tragičan čin“² s obzirom na njihov neravnopravan položaj i zatiranje njihovih ekonomskih, nacionalnih i vjerskih prava. Nije postojala životna i imovinska

---

¹ Usp. Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1998; Omer Ibrahimagić, *Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1998; Grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998; Kemal Hrelja, *Kako je živio narod – Bosna i Hercegovina 1918-1941*, Sarajevo, 1994; Jusuf Žiga, *Savremeno bosansko društvo*, hrestomatija, Sarajevo, 2007.

² Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998, str. 57.

sigurnost, tako da je u periodu od 1918. do 1921. godine ubijeno 2.000 Bošnjaka od Srba a da nikada niko nije odgovarao. Paljevine, pljačke, šikaniranja i ubojstva bili su naročito izraženi u godinama tzv. prevrata, o čemu svjedoči i reisu-l-ulema Džemaludin Čaušević u svom iskazu Charlesu Rivetu, novinaru pariškog lista *Temps*, a dr. Korošec to stanje označava kao „evropski skandal“.³

U Kraljevini SHS, kasnije Jugoslaviji, Bošnjaci su bili građani drugog reda. Da se umanju njihova ekonomska i politička moć, razbijana je teritorijalna cjelovitost Bosne, vladala je nacionalna neravnopravnost, ekonomsko uništavanje Bošnjaka putem nepravedne agrarne reforme. Nova država postaje okvir za realizaciju velikosrpske hegemonije, u kojoj su Bošnjaci nacionalno negirani i smatrani vjerskom skupinom, kulturno omalovažavani i odstranjeni iz upravnog državnog administrativnog aparata, iz sudstva, finansija, željeznica, vojske, policije, privrede itd.⁴

Istinitost ovih navoda o neravnopravnom i teškom položaju Bošnjaka u Bosni i Hercegovini i muslimana u Kraljevini Jugoslaviji potvrđuju anketni podaci koji su prikupljeni u organizaciji društva *Gajret* 1938. godine, a koji su se odnosili na kulturno-prosvjetne i socijalno-ekonomske prilike jugoslavenskih muslimana. Rezultati ove ankete, kao i izneseni podaci o položaju muslimana u Jugoslaviji na konferenciji (kongresu) muslimanske inteligencije početkom februara 1939. godine u Beogradu, koji je raspravljao o gospodarskim, ekonomskim i socijalnim pitanjima, pokazali su poraznu sliku općeg položaja muslimana u svim oblastima, a naročito njegovog seoskog dijela.⁵

U periodu od 1919. do 1939. godine u procesu agrarne reforme oduzeta su od zemljovlasnika Bošnjaka i ustupljena zemlji radnicima Srbima 400.072 ha beglučkih zemalja i 775.233 ha kmetskih selišta (ukupno

---

³ Isto, str. 59.

⁴ Nijaz Duraković, *Prokletstvo Muslimana*, Sarajevo, 1993, str. 121-127, 135-145; *Položaj Muslimana u našoj državi u državnoj administraciji*, *Gajret*, 1939, br. 4, str. 65.

⁵ Sažete rezultate ankete i kraći izvještaj o radu konferencije muslimanske inteligencije u Beogradu, vidi: Ibrahim Kemura, *Uloga Gajreta u društvenom životu Muslimana*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986, str. 242-246; Salih Ljubunčić, *Naša muslimanska stvarnost*, kalendar *Narodne uzdanice* za 1940. godinu, str. 40-41; *Gajret*, XIX/1938, br. 2, str. 24-38, *Gajret*, XIX/1938, br. 7-9 i 10, str. 78 i 166-179, i beogradska *Politika*, br. 11020 od 2. II 1939, str.6, i br. 11021 od 3. II 1939. godine.

1.175.305 ha). Do 1941. godine zemljovlasnici su naplatili 67,4 posto, a ostalo je nenaplaćeno 32,6 posto. Nova država FNR Jugoslavija nije preuzela obaveze isplate tog duga prema Bošnjacima.⁶

Bio je to smišljeni ekonomski genocid nad Bošnjacima, koji je proveo državni aparat svojom pravnom regulativom koja je samo legalizirala nasilnu pljačku i otimačinu zemlje od Bošnjaka koju su vršili Srbi.⁷

U zemljama koje su ušle u sastav nove državne tvorevine bilo je više različitih školskih sistema. U temeljne odrednice prosvjetne politike nove države spada izrazita nemarnost u pogledu izgradnje školske mreže osnovnih, srednjih i visokih škola, a posebno u Bosni i Hercegovini, neravnomjerna teritorijalna izgradnja novih škola u odnosu na broj stanovnika i njihovu nacionalnu pripadnost. Kraljevina Jugoslavija vodila je neravnomjernu i neravnopravnu školsku politiku od svog nastanka do raspada. To je najviše pogodilo Bosnu i Hercegovinu, jer je ona ušla u novu državu s najmanje razvijenim školskim sistemom i velikim nedostatkom osnovnih i srednjih škola. Znakovito je da nikada nije vođena rasprava u Narodnoj skupštini ni u Ministarstvu prosvjete o velikom nedostatku škola i nepismenosti stanovništva. Najveća nepismenost stanovništva bila je u Bosni i Hercegovini. Sukladno integralističkoj i centralističkoj politici, vladajući politički krugovi pristupili su izmjeni zatečenih školskih zakona i unifikaciji školskog sistema u zemlji 1924/25. godine.⁸

Navedeni socijalni i historijski ambijent i kontekst u Bosni i Hercegovini (i Kraljevini Jugoslaviji) najviše štete nanio je muslimanima u Kraljevini i bosanskim muslimanima (Bošnjacima) u Bosni i Hercegovini, koji su uskraćeni za dvije temeljne i primarne poluge razvoja: ekonomsku moć i obrazovanje. Objektivna znanstvena analiza mora uzeti u obzir spomenuti historijski kontekst prilikom interpretiranja općenitog razvitka bosanskih muslimana i njihovog odnosa prema državi i državnom školskom sistemu u međuratnoj Bosni i Hercegovini.

⁶ Usp. Šaćir Filandra, *nav. dj.*, str. 63-64, 98, i Kemal Hrelja, *nav. dj.*, str. 86 i 114-119.

⁷ Usp. Atif Purivatra, *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, MAG, Sarajevo, 1993. O stanju bosanskohercegovačke poljoprivrede u tom periodu opširnije u: Kemal Hrelja, *nav. dj.*, str. 33-198, i Ahmed Hadžirović, *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918-1941*, Beograd, 1978, str. 13-100.

⁸ Mitar Papić, *Školstvo u BiH 1918-1941*, Sarajevo, 1984, str. 22-23.

Rasprave Bošnjaka o državnom školskom sistemu

Državna školska politika nije uspjela da uradi nešto više na izgradnji više škola u zemlji, pa i u Bosni. Kraljevina je vodila neravnopravnu školsku politiku, a od svih tadašnjih banovina najzapostavljenije su bile bosanske banovine! Nešto više je učinjeno u oblasti modernizacije nastavnog procesa. Izvjestan napredak koji je ostvaren, kada se upoređi sa stvarnim potrebama u Bosni i Hercegovini i sa stanjem u drugim dijelovima zemlje, ipak nije udovoljio tadašnjim potrebama. Na ovakav razvoj školske mreže u Bosni i Hercegovini i njeno slabljenje, kao i podređenu bosansku poziciju, najveći utjecaj imao je ekonomsko-politički odnos ostalih dijelova zemlje prema Bosni i Hercegovini, a posebno vladajućeg režima, koji je zagovarao srpsku dominaciju u cijeloj zemlji. Razvijeniija mreža škola, a naročito otvaranje visokoškolskih ustanova u Bosni i Hercegovini, mogla je zasmetati ostvarenju zacrtanih interesa vladajućeg režima. Naravno, ne treba zaobići ni odgovornost tadašnjih domaćih vlasti koje nisu učinile više u razvoju školskog sistema. I da zaključimo: „Prikaz školstva u Bosni i Hercegovini predstavljen kroz broj osnovnih škola u odnosu na broj stanovnika i u odnosu na veličinu prostora, te kroz obuhvaćenost upisom djece dospjele za školovanje govori o zapostavljenosti Bosne i Hercegovine u odnosu na takvo stanje u državi kao cjelini.“⁹

To je dovelo do toga da je bosanskohercegovačko stanovništvo najnepismenije u Kraljevini Jugoslaviji a da su Bošnjaci, po zvaničnim statističkim podacima, najnepismeniji.¹⁰

Ipak, treba istaknuti jednu veoma važnu činjenicu koja se odnosi na pismenost Bošnjaka. Dolazak Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu i uvođenje latiničnog pisma kao mjerila pismenosti (kasnije i u Kraljevini Jugoslaviji) Bošnjaci su postali u evropskom smislu riječi najnepismeniji narod u Bosni. „Ova konstatacija“, ističe Ibrahim Kemura, „ima svoje opravdanje samo pod uslovom da ne uzmemo u obzir arapsko pismo i poznavanje orijentalnih jezika. Naime, pod osmanskom vlašću Muslimani

---

⁹ Kemal Hrelja, nav. dj., str. 203.

¹⁰ Isto, str. 40. O pismenosti stanovništva BiH vidi također: Đorđe Pejanović, *Stanovništvo, školstvo i pismenost i krajevima bivše Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1938, str. 23-27.

su se školovali u nižim vjerskim školama – mektebima i srednjim školama teološkog tipa – medresama...“¹¹

Rijetki su narodi, naglašava Nijaz Šukrić, koji su u svojoj kulturnoj povijesti doživjeli transformaciju tri pisma: bosančicu ili brzu ćirilicu (srednjovjekovno slavensko pismo, stari tip ćirilice, brzopisna ćirilica, bosančica), arabicu, latinicu i ćirilicu modernog doba. Bosančica, prvobitno bosansko pismo, sačuvala se kod muslimana u osmanskom i austro-ugarskom periodu, o čemu svjedoče pisma nekih članova porodica kao npr. Čengić, Filipović, Hašimbegović i dr. Iz pisma Muhameda Čengića vidi se da ga je mati naučila bosančicu, koja je služila za porodično dopisivanje. O pismenosti bosanske muslimanke svjedoči i pismo Husnije Filipović, koji kaže da ga je mati naučila bosančicu. Iz toga se da zaključiti o onovremenoj pismenosti kako Bošnjaka tako i Bošnjakinja. Do masovnijeg opismenjavanja Bošnjaka i Bošnjakinja arabicom dolazi poslije prve i druge islamske prosvjetne ankete (1910-1912), „dok je podučavanje latinicom smatrano izlišnim i bespotrebnim jer se neće zapošljavati u državnim službama, gdje je obvezno poznavanje ovog pisma. Tako je došlo do toga da je dobar dio muslimanske sredine, koju sačinjavaju žene bio pismen arabicom, a nepismen ćirilicom i latinicom“.¹²

Pored tradicionalnih motiva, ipak ne treba smetnuti s uma i stanovitu austrougarsku politiku u održavanju arabice kako bi se stvorila veća podvojenost između Srba i Bošnjaka! U trećoj islamskoj prosvjetnoj anketi (1921-1922) otupljena je oštrica otpora prijelaza sa arabice na latinicu/ćirilicu uz niz objektivnih razloga. Potiskuje se arabica, a knjige i udžbenici se pišu na latinici.¹³ Može se zaključiti da statistički podaci o pismenosti Bošnjaka i Bošnjakinja koji se temelje na latinično-ćirilicom pismu u razdoblju Austro-Ugarske i Kraljevine Jugoslavije ne odražavaju stvarno stanje pismenosti bošnjačkog muslimanskog stanovništva, jer zanemaruju tadašnju arabicu, koju je poznao dobar dio Bošnjaka i Bošnjakinja.

---

¹¹ Ibrahim Kemura, nav. dj. str. 19.

¹² Nijaz Šukrić, *Pobožnost i pismenost muslimanke*, Glasnik Vrhovnog starješinstva Islamske zajednice, 1980, str. 293. Također, *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine*, odgovorni urednici Alija Isaković i Miroslav Popadić, Veselin Masleša, OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo, 1982, str. 108.

¹³ Nijaz Šukrić, nav. čl., str. 287-296.

Otkud da je Bosna i Hercegovina imala najmanje škola i bila najzaostaliya u pogledu pismenosti stanovništva i koji su determinirajućí faktori ovakvog stanja? Valjan odgovor na ovo pitanje zahtijeva interdisciplinarni metodološki pristup, a to znači da treba uzeti u obzir politički ambijent, nivo općeg ekonomskog, kulturnog i političkog razvoja jugoslavenskog, posebno bh. društva, u tom razdoblju. Vrlo je važan faktor odnos državne vlasti prema kreiranju socijalnog i političkog ambijenta za ravnopravan razvoj svih naroda i dijelova zemlje, a u konkretnom slučaju prema razvoju školskog sistema i obrazovanja, jer je on bitna osnova ukupnog napretka društva. Školski sistem imao je nesumnjivo veliki utjecaj na pismenost stanovništva.

Bez uvida u ukupnost realnih socijalnih obilježja bosanskohercegovačkog i jugoslavenskog društva nije moguće donijeti ispravne i znanstveno utemeljene zaključke. Drugačiji, filozofski, teorijski i metodološki pristup, odveo bi nas u ćorsokak i na pogrešne odgovore. Da li su Bošnjaci principijelno protiv školovanja i škola ili su imali otklon prema određenom karakteru škola? Da li su oni velikodušno odbijali gradnju škola od strane države? Kakve su bile njihove materijalne mogućnosti da sami grade škole? Ovo su suštinska pitanja koja su se nametala ondašnjoj obrazovanoj bošnjačkoj inteligenciji.

Odgovor na ova pitanja nije moguće dati bez uvida u ukupne ekonomske, političke, socijalne i kulturne prilike u cijeloj zemlji, a u Bosni i Hercegovini posebno, kao i odnos vladajućih krugova prema Bošnjacima i muslimanima u cjelini. Prethodno je istaknuto kakav je bio položaj Bošnjaka. Na taj način moguće je shvatiti zašto je u muslimanskim mjestima bilo najmanje škola, mada je država bila dužna da ih izgrađuje po zakonima koje je sama donijela. U svjetlu ranije navedenih činjenica o položaju muslimana u Kraljevini, a time i muslimana Bošnjaka u BiH, i prikazanih socioloških obilježja treba sagledavati odnos Bošnjaka prema državi i njezinom školskom sistemu, pa i slanju djece u te škole. Počesto se podmetalo Bošnjacima da oni mrze škole i da ne vole školovanje i obrazovanje. Bošnjačka inteligencija je raspravljala o gore navedenoj problematici nastojeći utvrditi objektivne uzroke i ozbiljne konsekvence, ali i doći do znanstveno utemeljenih odgovora na prisutne proturječnosti i nedostatke. Slijedi prikaz rasprava, stavova i mišljenje pojedinih intelektualaca.

Govoreći o poraznom stanju školstva u Bosni i Hercegovini i neravnoj pravnoj školskoj politici na štetu Bosne, Nafis Defterdarović, savremenik tadašnjih zbivanja, odbacuje raširenu izmišljotinu da Bošnjaci, pogotovo seljaci, neće škola iz vjerskih razloga i konzervativizma, kao da već podignute državne škole u muslimanskim mjestima zjape prazne. Ali stvarnost je sasvim drugačija i pokazuje „da muslimanski seljaci čekaju decenijama na školu, čekaju godinama na učitelje, a učitelji na namještenje... nisu ni seljaci ni muslimani zauzeli sasvim negativan stav prema školi i školovanim ljudima“.¹⁴

Država bi morala otkloniti gore navedene nedostatke i, kako to primjećuje Defterdarović, podvostručiti broj škola, razrednih odjeljenja, nastavnika, broj godina školovanja i prilagoditi školu potrebama života pa da možemo ispuniti osnovni uvjet za naš daljnji napredak u kulturnom, ekonomskom i socijalnom pravcu.

Identična stajališta, kao Defterdarović, zastupao je i učitelj Jusuf A. Hadžić.¹⁵ Vrlo su interesantna zapažanja Huseina Dubravića koja opisuju stanje 1938. godine, odnosno 20 godine poslije stvaranja nove države (1918-1938). U tom periodu u Bosni i Hercegovini nije ostvaren značajniji napredak u oblasti školstva i obrazovanja. Svjestan realnog stanja, služeći se objektivnim znanstvenim pristupom, Dubravić je naglasio sljedeće:

„Drugim riječima, naša je Herceg-Bosna u školama jako prikraćena i oštećena“ iz budžetskih razloga, „ali iz istih razloga nije nimalo pošteđena u podavanju poreza državi. Po visini poreza i po načinu ubiranja ona je došla u prvi red, ali se njoj nije vraćalo istom mjerom kao drugima, nego su drugi krajevi na naš račun (za naše doprinose) podizali sebi prosvjetne zavode... Kod nas ima srezova sa 5, 6 ili 7 osnovnih škola, pa se ne može postići ni polovičan uspjeh 50 posto analfabeta. I dok mi ovako kuburimo i bolujemo zbog silne oskudice narodnih osnovnih škola, dotle se u drugim krajevima i banovinama pokreće pitanje više osnovne, proširene nastave“.¹⁶

---

¹⁴ Nafis Defterdarović, *Bosna i Hercegovina u mraku, Putokaz*, br.1-2-3, Zagreb, 1939, str. 274-275. Isto u *Putokaz, književnohistorijska monografija*, priredili Muhidin Džanko i Esed Karić, JU Javna biblioteka Alija Isaković, Gradačac, 2006, str. 379-401.

¹⁵ Jusuf A. Hadžić, *Školstvo i pismenost u Bosni i Hercegovini, Novi Behar*, XIII/1939, br.11-12, str. 133-138.

¹⁶ Dubravić Husejn, *Žalosno stanje bosanskih muslimana na prosvjetnom polju, Novi Behar*, XII/1938-39, br. 15-19, str. 170.

Dubravić osuđuje pokrenuta pitanja na kongresu Jugoslavenskog udruženja učitelja da se uvede osmorazredna škola i umnože osnovne škole dok u Bosni vladaju navedene prosvjetne prilike. Pita se zašto je Bosna i Hercegovina na zadnjem mjestu, a iz nje se izvoze milioni proizvoda? Osim toga, najmanje škola je po muslimanskim selima, a to je taktika još od Austrije. Škole su se pravile najviše tamo gdje nije bilo muslimana, a tako je i danas. Danas ima barem hiljadu muslimanskih sela bez škole, pa bi procent nepismenosti u selima iznosio 90-95 posto. U uzroke takvom stanju treba dodati i agrarnu reformu, koja je oštetila oko 40 hiljada muslimana, a najmanje 10 hiljada upropastila! Pretekla nas je i Crna Gora i Vardarska banovina!

U jednom svom ranijem radu iz 1937. godine Dubravić upozorava na neodgovarajuću prosvjetnu politiku Kraljevine prema Bosni, pogotovo vezano za izgradnju škola na selima: „U muslimanskim selima vrlo je malo osnovnih škola. Tome je uzrok i nerazumijevanje naših ljudi o ulozi škole, ali je najviše tome krivice na onim faktorima, koji određuju: gdje treba podići škole. Ti faktori, došli na svoj položaj iz sela, gledaju da podignu škole u onim selima, u kojima oni imaju najveći interes. Tako-zvana školska geometrija, koju je bio provodio Šćepan Grđić, i danas vrijedi u nekim banovinama. I mi muslimani, ako se budemo uzdali u podizanje škola u našim selima od strane vlade i Države, čekaćemo decenije na to osnovno pravo svoje.“¹⁷

Zanimljiv je njegov prijedlog kako da se nadiđu problemi nedostatka osnovnih škola u muslimanskim selima. Dubravić vidi izlaz u reformi postojećih mekteba i predlaže sljedeće: da se u svim mjestima u kojima nema osnovne škole uvede nastavna građa za I i II razred osnovne škole, i to prije podne vjerski, a poslije podne svjetovni predmeti (čitanje, pisanje i račun), da se uvede zakonsko obavezno pohađanje mekteba po Zakonu o osnovnim školama, da Ulema-medžlis sačini nastavni plan, da se mektebi uredi kao škole prema važećim standardima, da se osnuju školski odbori kao u osnovnim školama, da se organizira pedagoški tečaj za svršeničke darul-muallimina kako bi se osposobili za svjetovne predmete, da se prema potrebi ovih reformiranih mekteba, odnosno kombiniranih osnovnih

---

¹⁷ Husejn Dubravić Đogo, *Prosvijetlimo naše selo! - Pomozimo sami sebi*, Novi Bečar, XI/1937, br. 1-2, i Bosanske muslimanske rasprave, hrestomatija VI, priredio Enes Karić, Sarajevo, 2003, str. 41.

škola, organizira nastava na Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu, da Vakufsko-mearifski sabor osigura sredstva za ovu reformu i da se mektebski nastavnici pristojno nagrade.

Učitelj Ahmet Omerhodžić je predlagao drukčije rješenje. On se zauzima za pokretanje akcije za prosvjeđivanje muslimana, formiranje prosvjetnih odbora po selima i gradovima i da akciju vode *Gajret* i *Narodna uzdanica*. Ne može se, veli on, „dozvoliti da dvije trećine naše djece ne pohađa osnovne škole“.¹⁸

Analizirajući kulturno-prosvjetno stanje muslimanskog sela, Bakir Badnjević je istakao akutni problem nedostatka škola i slabo školovanje učeničke populacije, a naročito ženske djece.¹⁹

U kontekstu navedenog stanja školske mreže u BiH mora se percipirati, interpretirati i sagledavati pitanje velike nepismenosti bosansko-hercegovačkog stanovništva.

Analizirajući katastrofalnu nepismenost bosanskog stanovništva, Nafis Defterdarović dao je sljedeći odgovor: „Uzroci ovakvom velikom broju nepismenih žena i muškaraca naročito u Bosni i Hercegovini leže u malom broju škola, u njihovoj velikoj udaljenosti, u malom broju učitelja, u teškim ekonomskim i socijalnim prilikama najvećeg dijela našeg svijeta, u nejednakosti trajanja nastave, u nepravednoj prosvjetnoj politici prema pojedinim pokrajinama, u malenom broju analfabetskih tečajeva organiziranih od strane države i u pomanjkanju privatne inicijative.“²⁰

Također, 1938. godine Dubravić ističe da je od svih devet najnepismenija Vrbaska banovina sa oko 70 posto nepismenog stanovništva, i pored toga što je veoma bogata rudnicima i šumama, a ipak zaostaje za kamenitom Zetskom i Vardarskom banovinom! Na cijelom području BiH vlada nepismenost oko 60 posto, tako da za 20 godina od ujedinjenja Bosna „nije napredovala u prosvjeti onako kako su napredovale druge banovine“.²¹

Na nepismenost stanovništva, po viđenju H. Dubravića, utjecali su sljedeći određujući faktori: nedostatak osnovnih škola u muslimanskim selima, i zato je nepismenost preko 90 posto! To je glavni razlog opće

¹⁸ Ahmet Omerhodžić, *Novi Behar* od 15. februara 1937. godine.

¹⁹ Bakir Badnjević, *Moji utisci sa bosanskog sela, Putokaz*, 1939, br. 1-2-3, str. 280.

²⁰ Nafis Defterdarović, nav. dj., str. 268.

²¹ Husejn Dubravić, *Žalosno stanje bosanskih muslimana na prosvjetnom polju, Novi Behar*, XII/1938-39, br. 15-19, str. 170.

zaostalosti Bošnjaka u prosvjeti i kulturi. U gradovima postoje osnovne škole, ali je razmjer broja bošnjačkih učenika neodgovarajući, djelomično i zbog toga što je agrarna reforma osiromašila i upropastila na stotine bošnjačkih gradskih porodica i hiljade ih je ostalo bez glavnog prihoda! Po mišljenju H. Dubravića, selo je manje oštećeno agrarnom reformom i budućnost Bošnjaka zavisi od napretka muslimanskog sela u kojem treba prioritetno graditi škole.²²

Analizirajući ukupnost stanja Bošnjaka pred sam početak Drugog svjetskog rata, Salih Ljubunčić naglašava činjenicu da su Bošnjaci materijalno i privredno najslabiji zbog agrarne reforme i općeg osiromašenja muslimanskog stanovništva, posebno gradskog. Razlog većoj nepismenosti bošnjačkog stanovništva vidi u nedostatku osnovnih i viših općeobrazovnih i stručnih škola u bošnjačkim mjestima. Ljubunčić odbacuje navode da su za takvo stanje krivi samo muslimani, jer navodno neće da rade, ili neće školske prosvjete. „To se nažalost često čuje, ali to ne odgovara pravom stanju. Muslimani su željni rada i sposobni za nj. Oni su uvijek cijenili prosvjetu i radili oko nje. Ako je bilo protivljenja prema prosvjeti, onda to nije bilo radi istinske prosvjete, već radi tendencija koje su se otvoreno ili prikriveno unosile u škole i školsku obuku. Tako je pitanje udžbenika u našim školama, posebno u osnovnim, aktuelan problem, s kojim se muslimani s razlogom bave od osnutka Jugoslavije. Isto se odnosi i na sam postupak u obuci.“²³

Na temelju spomenutih anketnih podataka o položaju muslimana, društvo *Gajret* usvojilo je rezoluciju u julu 1938. godine u kojoj se izražava manjak škola i hitna potreba njihovog otvaranja po muslimanskim selima, kako bi se suzbila nepismenost i privredno ojačalo bosansko muslimansko selo.²⁴

Islamska zajednica je također konstatirala nedostatak i nerazvijenost školske mreže u međuratnom periodu u Bosni i Hercegovini i problem unošenja uvredljivih tekstova u školske udžbenike, te je, sukladno

---

²² Usp. Husejin Dubravić Đogo, *Prosvjetlimo naše selo! - Pomozimo sami sebi*, *Novi Behar*, XI/1937, br.1-2.

²³ Salih Ljubunčić, nav. čl., str. 41.

²⁴ Ibrahim Kemura, nav. dj., str. 243, i *Gajret*, XXI/1940, br.7-9, str. 159.

tome, vodila kampanju u prilog podizanja škola i školovanja bošnjačke muške i ženske djece.²⁵

Pored nedostatka škola, koji je izrazito negativno utjecao na mogućnost školovanja i pismenost Bošnjaka, još je jedna činjenica imala iznimno važnu ulogu. Cjelokupan školski program, udžbenici i nastavni planovi državnih škola, propagirao je i agresivno nametao pravoslavlje i svetosavsku tradiciju, baš kao što je za vrijeme austrougarske vladavine preferirano katoličanstvo. Ovu činjenicu posvjedočuju i naponi Islamske zajednice da se izvrši revizija udžbenika osnovnih i srednjih škola i eliminiiraju nepodesni sadržaji iz školskih udžbenika tokom istraživanog perioda.

Naime, „U udžbenicima osnovnih i srednjih škola nalazi se gradivo koje po svojoj sadržini i kakvoći ne spada u svjetovnu obuku. To je gradivo manje-više vjerske prirode i spadalo bi u udžbenike za vjeronauku dotične vjeroispovijesti.“

Zato se kod bošnjačke javnosti, naročito kod običnih ljudi, stvorio utisak i uvriježilo mišljenje da su to „švapske“, „kaurške“, „vlaške“ škole i da muslimani ne treba da ih pohađaju. Škole su percipirane kao mjesta „povlašenja“, brze asimilacije Bošnjaka i gubitka nacionalnog identiteta, pa čak i kao uzrok vjerske indiferentnosti i moralne iskvarenosti. Snagu takvom mišljenju davala je i praksa tadašnje školovane muslimanske inteligencije. To je rezultiralo stanovitim i kontinuiranim, ali protokom vremena sve slabijim otporom Bošnjaka i averzijom prema takvim školama.

---

²⁵ U dopisima Vakufsko-mearifskog saborskog odbora, Vakufske direkcije i Ulema-medžlisa, koji su upućivani nižim organima IZ-a od 1918. do 1941., zatraženo je da se, shodno ustavnim obavezama i potrebama današnjice, a radi napretka Bošnjaka, pobrinu oko upisa što većeg broja bošnjačke muške i ženske djece u osnovne i srednje škole, zatim izgradnje škola i suzbijanja nepismenosti. Opširnije vidi: Vakufski mearifski saborski odbor, dopis br. 7082/19 od 28. 5. 1919. i okružnica od 30. 6. 1918. br. 10421/18; dopis Ulema-medžlisa br. 2239/36 od 20. 5. 1936., a pozivajući se na raspis od 22. 4. 1935. br. 3713/34; raspis Ulema-medžlisa br. 4906/39 od 10. 6. 1939. godine; raspis Ulema-medžlisa br. 3713/34; dopis Ulema-medžlisa br. 4078/40 od 13. 5. 1940; dopisi Vakufske direkcije br. 8.055/40 od 16. 5. 1940., br. 20388/37 (navedeni akti dostupni su u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu). O akciji opismenjavanja koju je vodila Islamska zajednica vidi: Fehim Spaho, *Pismenost*, kalendar *Narodna uzdanica* za 1940. i *Glasnik IVZ*, 1940, br. 1, str.4-5; *Rezultati borbe oko suzbijanja nepismenosti u našim krajevima*, *Narodna pravda*, br. 16, 26. 6. 1940, str.7; *Suzbijanje nepismenosti*, *Narodna pravda*, br. 29 od 27. 9. 1940, str. 3.

Taj otpor je usmjeren ne protiv obrazovanja uopće, nego protiv određene vrste obrazovanja, i može se smjestiti u okvire opće borbe za ugrožena nacionalna prava bošnjačkog naroda u jugoslavenskom razdoblju bosanske povijesti. A Bošnjacima je podmetana nesklonost prema školovanju i prosvjećivanju, kao što smo naveli. Sklonost Bošnjaka prema obrazovanju i prosvjećivanju najbolje dokazuje činjenica o obrazovanju u mektebima. Tu je daleko veći broj učenika i manja razlika u broju muške i ženske djece. Tako je npr. u 1931/32. školskoj godini u svim mektebima u Bosni i Hercegovini bio 22.441 učenik i 21.337 učenica, a 1934/35 školske godine 21.778 učenika i 21.502 učenice. Da su državne osnovne škole bile drukčije uređene, zasigurno broj bošnjačke djece u njima ne bi puno zaostajao u odnosu na srpsku i hrvatsku djecu.²⁶

Identičan odnos, kao Bošnjaci prema austrougarskim i jugoslavenskim školama, Srbi i Hrvati su imali prema osmanskim svjetovnim školama u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 19. stoljeća, zatim Srbi u austrougarskom razdoblju prema austrijskom školskom sistemu i Hrvati u jugoslavenskom, kada su izgrađivali i pohađali vlastite škole. Srbi su nastankom Kraljevine ukinuli sve svoje privatne škole. Razlozi otpora su identični kod sva tri naroda.

Međutim, kako ispravno primjećuje reis Dž. Čaušević²⁷, trebalo je graditi svoje škole savremenog tipa, bar u austrougarskom periodu, kada su Bošnjaci imali ekonomske mogućnosti. U jugoslavenskom razdoblju, kao što smo vidjeli, oni su izvlašteni i opljačkani, mnogi dovedeni na rub egzistencijalnog opstanka, i da su htjeli nisu mogli pristupiti izgradnji vlastite školske mreže. Osim toga, poslije 1929. godine zabranjena je gradnja konfesionalnih škola općeobrazovnog karaktera.

Zahvaljujući naporima inteligencije, raznih bošnjačkih kulturnih i potpornih društava i Islamske zajednice da se poboljša i ustroji državni školski sistem na ravnopravnoj osnovi i interesu svih bh. naroda, što je dovelo do stanovitih promjena nabolje, promijenio se i odnos Bošnjaka prema školovanju djece u takvim školama. Intenzitet prihvata je veći pred samu propast Kraljevine Jugoslavije nego na početku i u sredini njezinog postojanja.

---

²⁶ Vidi, *Prvi izvještaj o radu Ulema-medžlisa...*, nav. dj., str. 77, i *Glasnik Vrhovnog starješinstva IVZ*, 1935, br. 10-11, str. 467.

²⁷ Usp. Enes Karić i Mujo Demirović, *Reis Džemaludin Čaušević, Prosvjetitelj i reformator*, knjiga 1, El-Kalem, Sarajevo, 2002, str. 27.

Zaključak

1. Socijalni ambijent i historijski kontekst jugoslavenskog razdoblja Bosne i Hercegovine nepobitno su utjecali na odnos Bošnjaka prema državi i njezinom školskom sistemu. Bosna i Bošnjaci su degradirani i zapostavljeni u svakom pogledu od centralnih vlasti Kraljevine Jugoslavije. Svaki objektivan znanstvenik, pri istraživanju i ocjenjivanju ovog razdoblja, ovo mora uzeti u obzir i na tome zasnivati svoju interpretaciju i zaključke.
2. Kraljevina Jugoslavija je vodila neravnomjernu i nepravednu školsku politiku prema Bosni i Hercegovini. Usljed toga, Bosna i Hercegovina je imala najmanje škola, a posebno bošnjačka/muslimanska mjesta. To je dovelo do najveće nepismenosti bosanskohercegovačkog stanovništva u zajedničkoj državnoj zajednici.
3. Zvanična državna politika nije priznavala pismo arabicu koju je poznao dobar broj pripadnika bošnjačkog naroda. Stoga zvanične podatke o pismenosti Bošnjaka u tom razdoblju treba uzeti s rezervom.
4. Kraljevina je iskoristila prirodne resurse i bogatstvo BiH za razvoj drugih dijelova zemlje. Zanimljivo je investiranje u privredni i kulturno-prosvjetni razvoj BiH.
5. Lažna je i neznanstvena teza da Bošnjaci ne cijene škole i obrazovanje. Centralna državna vlast je kroz školski sistem promovirala srpski hegemonizam, pravoslavlje i svetosavsku tradiciju. To su osnovni razlozi negativnog odnosa Bošnjaka prema takvim školama. Određenim poboljšanjima i otklanjanjem negativnosti u organizaciji i funkcioniranju jugoslavenskog školskog sistema promijenio se i odnos Bošnjaka prema njemu.
6. Identičan odnos, kao Bošnjaci prema austrougarskim i jugoslavenskim, Srbi i Hrvati su imali prema osmanskim svjetovnim školama u BiH u drugoj polovini 19. stoljeća, zatim Srbi prema austrougarskim i Hrvati prema jugoslavenskim školama. Motivi animoziteta i odbijanja su bili isti kod sva tri naroda.

7. Značajne i utjecajne bošnjačke institucije, ustanove i društva činili su izuzetne napore da se nepovoljno stanje pismenosti i obrazovanja Bošnjaka prevaziđe. Postojali su planovi reforme i moderniziranja privrednog i kulturno-prosvjetnog života bošnjačkog naroda. Nažalost, većina njih ostala je mrtvo slovo na papiru. Zato su ostvareni rezultati u školovanju i obrazovanju skromniji od potrebnih i očekivanih.